

Skrald, modetøj og forumteater om bæredygtighed

– når sociale, globale og klimatiske udfordringer flettes sammen i internationale ungdomscamps

---

Mikkel Snorre Wilms Boysen
PhD, docent
Professionshøjskolen Absalon
msb@pha.dk

Resumé

Artiklen tager udgangspunkt i forskningsprojektet "Art as a tool" (Austring, Sørensen and Boysen, 2024), hvor unge i alderen 13-15 fra forskellige nordiske og baltiske lande arbejder sammen omkring bæredygtighedsproblematikker i kunst-baserede værksteder i ugelange camps. Med afsæt i etnografisk feltarbejde viser undersøgelsen, at sådanne camps kan fremme unges kritiske refleksioner fordi de unge møder andre unge og dermed bliver opmærksomme på globale uligheder og normmæssige forskelle. I et ungdomsperspektiv viser undersøgelsen desuden, hvorledes mode, identitet og sociale hierarkier sammenfiltres med politiske værdier og spørgsmål om bæredygtighed. Artiklen bidrager med et nuanceret blik på, hvorledes en bæredygtighedspædagogik funderet på skandinaviske traditioner med fokus på handlekompetence og kritisk refleksion opleves i de unges optik.

Keywords: Bæredygtighedspædagogik; æstetiske læreprocesser; forumteater; handlekompetence.

Abstract

Garbage, fashion and forum theater about sustainability: when social, global and climatic challenges interweave in international youth camps

The article explores the research project "Art as a Tool," which brings together young people aged 13-15 from Nordic and Baltic countries to engage with sustainability issues through art-based workshops in week-long camps. The study suggests that these camps foster critical thinking among participants by exposing them to global inequalities and social differences through interaction with peers from diverse backgrounds. From a youth perspective, the research highlights how fashion, identity, and social hierarchies are intertwined with political ideologies. This article offers nuanced insights into how young people perceive environmental education grounded in Scandinavian traditions.

Keywords: Sustainability; aesthetic learning; forum theatre; environmental education.

Artiklen kan findes på
<https://tidsskrift.dk/FPPU>
DOI: 10.7146/fppu.v8i2.150373

Indledning

Vi er et sted i Baltikum. Det er forår 2023. Vi er lige kommet ud af den globale Corona krise. Den russiske krig mod Ukraine er i fuld gang og tæt på. Nye rapporter om global opvarmning, flygtningestrømme og overbefolkning fylder dagligt medierne. Samtidig ånder alt idyl, her hvor vi står. Vi er langt ude på landet. Omgivet af marker så langt øjet rækker. En stork har fast bolig i en nærliggende lysmast. Træhuse og lader udgør de boliger, der skal være vores hjem den kommende uge. Vi er på camp. I busser ankommer unge fra Danmark, Letland og Litauen. De står forventningsfulde ud af busserne og bliver mødt med knus af de pædagoger, lærere og workshopledere, der skal tage hånd om dem i de næste dage. De unge går i henholdsvis 7. og 8. klasse. Samlet er vi cirka 40 unge samt to lærere/pædagoger fra hvert land og tre workshopledere med fokus på henholdsvis dans, musik og forum teater. Vi er del af projektet "Art as a Tool" (Austrius, Sørensen og Boysen, 2024). Den næste uge vil de unge komme til at arbejde med forskellige æstetiske udtryksformer under det fælles tema, bæredygtighed.

Uddannelse med fokus på bæredygtighed er i vækst (Dalsgaard, 2014) og i skolens Fælles Mål beskrives tematikker såsom bæredygtig brug af naturressourcer, globalisering og medborgerskab. Fælles for denne uddannelsestænkning er, at den kæder grøn bæredygtighed sammen med bredere samfundsrelaterede og pædagogiske tematikker såsom global økonomisk ulighed, internationale konflikter, demokrati og handlekompetence (Lysgaard & Jørgensen, 2020). Campen, som er omdrejningspunkt for denne artikel, er netop interessant, fordi den sammenfletter disse dagsordner. De unge møder andre unge med andre økonomiske forudsætninger, en anden geopolitisk fortid og en anden position i den globale verden. De unge møder kunstnerne fra andre dele af verden, der har haft et liv, der er meget anderledes end deres eget. De unge møder andre traditioner, vaner og normer. I modsætning til bæredygtighedsforløb i danske daginstitutioner, skoler, fritidsklubber, m.m. er der altså her mulighed for, at bæredygtighedsproblematikker kan opleves og behandles i en tværnational kontekst. Campen udgør derfor en interessant case (Flyvbjerg, 2006; Simons, 2009) i forhold til at tilvejebringe viden om bæredygtigheds-pædagogik i et globalt perspektiv. Målet med denne artikel er således at undersøge spørgsmålet: *Hvordan kan internationale kunst-baserede camps fremme unges opmærksomhed og handlekompetence omkring bæredygtighed og hvorledes sammenflettes den grønne dagsorden med spørgsmål om global ulighed og økonomiske faktorer i de unges optik?* Artiklen er disponeret på følgende måde: Først beskrives og diskuteres den pædagogiske kontekst, de pædagogiske grundantagelser i forløbet, og de metodiske overvejelser i undersøgelsen. Dernæst præsenteres tre cases, der efterfølgende analyseres i lyset af problemstillinger indenfor bæredygtighedspædagogik.

Projektets kontekst og pædagogiske antagelser

I projektet "Art as a Tool" etableres ugelange camps med unge i alderen 13-15 fra Danmark, Polen, Litauen, Letland og Sverige (Austrius, Sørensen og Boysen, 2024). De forskellige lande er skiftevis værter for disse camps og henlægges typisk på de deltagende skolers egne matrikler eller i lejede faciliteter. Det overordnede tema er bæredygtighed. Campen er struktureret i workshops, fællesaktiviteter og de unges frie tid. Workshops er ledet af kunstnere fra forskellige lande i Europa og tager afsæt i forskellige æstetiske udtryksformer, typisk drama, musik, dans og billedkunst. De unge er på tværs af landene tilmeldt bestemte workshops efter eget valg. Igennem ugen arbejder de dagligt i deres workshop, hvor de eksperimenterer, øver sig, udvikler og forbereder et indslag til campens afsluttende forestilling. Eksempelvis komponeres der sange om bæredygtighed i musikworkshoppen. Fællesaktiviteter består af fælles morgensamlinger med aktiviteter, oplæg om bæredygtighed, æstetik-baseret gruppearbejde omkring bæredygtighed, præsentationer og underholdning fra de forskellige lande, m.m. I de unges frie tid har de mulighed for at mødes på tværs af landene i uformelle rammer, spille basketball, snapchatte med deres mobil, osv.

Fra et pædagogisk perspektiv arbejdes med varierede tilgange til bæredygtighed. Generelt hviler projektet på en antagelse om, at æstetiske udtryksformer rummer særlige muligheder i forhold til at bearbejde bæredygtighedsproblematikker. I denne optik kan der igennem æstetik kommunikeres i en ikke-diskursiv form om fænomener såsom følelser og dilemmaer (Austrius & Sørensen, 2006; Høhr, 1998), hvilket giver mulighed for at reflektere over forhold, der ikke lader sig udtrykke rationelt. Dette er fx en grundantagelse, når de unge komponerer sange eller indgår i dans, der på forskellig vis bearbejder bæredygtighedsproblematikker såsom magtesløshed og global ulighed. Ligeledes anses æstetik som særlig velegnet til at reflektere over fremtidige scenarier, fordi der igennem de æstetiske formsprog kan drømmes visionært om alternative samfund (Kingsnorth & Hine, 2015). Dette ses fx i forumteater workshoppen, hvor de unge skal forestille sig alternative løsninger på verdens udfordringer eller i tegneworkshopper, hvor de unge tegner utopier og dystopier af planeten jorden. Samtidig anvendes forumteatret til at opstille dilemmaer og afprøve mulige løsninger, der er indenfor de unges egen rækkevidde og handlerum. Med inspirationen fra forumteater (Boal, 2002), hviler projektet således på en antagelse om, at de unges handlekompetence kan understøttes via demokratiske processer og kritisk refleksion, hvilket ligeledes er en grundtænkning indenfor megen skandinavisk bæredygtighedspædagogik (Jensen & Schnack, 1997).

Uden for de æstetiske workshops er der ligeledes fokus på handlekompetence og kritisk refleksion. Eksempelvis er maden på camps i nogen udstrækning vegetarisk, hvilket repræsenterer et klima-bevidst valg, som resulterer i frustration blandt nogle unge. Eksempelvis giver de

baltiske unge udtryk for skuffelse over den danske vegetarmad efter ankomsten til campen i Danmark. Sådanne frustrationer giver anledning til personligt at erfare og reflektere over spørgsmål relateret til bæredygtighed og derved koble brede samfundsrelaterede bæredygtighedsproblemtikker med den personlige erfaring (Illeris, 2016). En sådan pædagogisk strategi kan til en vis grad forstås som en slags "adfærdsmodificering" idet der hermed introduceres en række normer, som de unge må efterleve fremfor at lade de unge reflektere selv (Öhman, 2008). Generelt er pædagogikken dog først og fremmest karakteriseret ved et ønske om at fremme de unges egen kritiske stillingtagen i forhold til bæredygtighed.

Metodologiske overvejelser

I projektet Art as a Tool er vi tre forskere tilkøbt, som samlet har deltaget i fire camps (Austring, Sørensen & Boysen, 2024). Jeg har personligt deltaget i en camp i Danmark og en camp i de Baltiske lande. Derudover har vores forskerteam deltaget i tidligere internationale projekter, organiseret af Arttrain under ledelse af Bo Otterstrøm, herunder projektet Reach Out (Austring & Boysen, 2020). I projekterne deltager vores forskerteam som følgeforskere, hvor vi med afsæt i etnografiske tilgange (Berry, 2011; Emerson, Fretz & Shaw, 2011) udfører kvalitative interview (Kvale & Brinkmann, 2015) med pædagoger, lærere, kunstnere og unge og deltager som observatører under organiseringsmøder samt som deltagende observatører på samlings, workshops, præsentationer, middag, m.m. Vores empiriproduktion, særligt i forbindelse med interview, hviler på interaktionistiske og konstruktivistiske vidensforståelser. Vores interview ses derfor som en katalysator for refleksioner og tolkninger, der opstår i et samspil med intervieweren og de interviewede (Järvinen & Mik-Meyer, 2015). På denne måde er vores interview også en delvist medvirkende årsag til de unges refleksioner. Så selvom vi ønsker at lade de unges perspektiver og verdensforståelse træde frem, er dette perspektiv "mangestemmigt, flertydigt og skabes i krydsfelt med andre kontekster" (Sørensen, 2021, s. 35).

Den samlede mængde af interviews foretaget af undertegnede i forbindelse med Art as a Tool er fire gruppeinterviews med danske unge, et med svenske unge, et med lettiske unge og et med litauiske unge. Desuden tre interview med internationale kunstnere (workshopledere) samt enkeltinterview med to danske pædagoger, en dansk lærer, to svenske lærere, en litauisk lærer og en lettisk lærer. I nærværende artikel har jeg fokus på interview med de unge, fordi jeg er optaget af deres perspektiv. Særligt er interviewet med de danske unge i centrum, fordi der ikke er sproglige barrierer og derfor større mulighed for nuancer i dialogen. Desuden analyserer jeg en observation fra forumteaterworkshoppen, fordi der her er særlige fokus på handlekompetence, demokratiske processer og perspektivdeling (Diamond, 2004)

Interview på campen i Baltikum er foretaget på campens fjerde dag i et aflukket lokale, hvor børnene generelt spiser middag. Under interviewet spurgte jeg indledningsvist ind til deres oplevelser af campen på induktiv vis (Kvale & Brinkmann, 2015) med spørgsmål som "fortæl om hvad I har lavet indtil videre på campen", "er der en særlig oplevelse, I vil fremhæve?" og "hvordan har I oplevet mødet med eleverne fra de andre lande?". Herefter spurgte jeg mere deduktivt ind til deres tanker og oplevelser i forhold til de afviklede workshops og indholdet i disse samt deres eget blik på bæredygtighed og klimaforandringer. I de følgende tre afsnit, behandles først to tematikker, særligt med afsæt i interviewet med de tre danske piger og til sidst observationen fra teaterworkshop. De forskellige tematikker, der beskrives, er empirisk forankrede og udviklet i analysen via induktive strategier (Charmaz, 2006) kombineret med inspiration fra teoretiske perspektiver (Holton, 2007).

Skrald og bæredygtighed

Da jeg i interviewet med de tre piger spørger ind til bæredygtighed, sker der to ting. For det første, så begynder pigerne at tale om behandling af skrald, hvilket bliver centrum for samtalen om bæredygtighed. For det andet, så bekendtgør pigerne, at de ikke er på camp primært for at lære om bæredygtighed. Tilsyneladende har de en forventning om, at jeg som voksen mener de primært bør have fokus på dette og at de derfor lige så godt kan bekende kulør med det samme. En af pigerne siger således: "Nej undskyld, men nu siger jeg det bare lige ud. Jeg kom med mest for rejsens skyld. Jeg kom ikke, fordi jeg ville lære mere om bæredygtighed." Efter at pigerne således har gjort rent bord, beskriver de i nuancerede vendinger deres holdninger, refleksioner og selvindsigt i forhold til tematikken bæredygtighed. Først beskriver en af pigerne sine tilgange til spørgsmål om bæredygtighed i dagligdagen: "Altså hvis jeg ser noget skrald derhjemme på vejen hvor jeg bor, så tager jeg det oftest. Fordi jeg bliver lidt sur, hvis jeg ser nogen være sådan nogle svin, at de smider skraldet ude i naturen." Med udgangspunkt i denne tematik bevæger samtalen sig i retning af, hvorledes pigerne handler på, at andre smider skrald på jorden. En af pigerne fortæller: "På et tidspunkt var jeg i London og her blev jeg sur på en mand, fordi han smed en stor vandflaske på gaden. Så sagde jeg 'Could you please pick this up'. Sådan noget gør mig virkelig sur." Denne fortælling får en af de andre piger til at bekende, at hun ikke nødvendigvis selv overholder de normer, som hendes kammerat har defineret: "Jeg kan også godt finde på at smide skrald på gaden. Altså jeg smider ikke store ting ud som vandflasker eller kæmpe plasticposer. Men fx tyggegummi kan jeg godt smide ud". Den tredje pige supplerer med en tredje alternativ omgang med skrald: "Altså jeg synes det er klamt, hvis man spytter tyggegummi ud i naturen, så jeg sluger det bare. Jeg tror tyggegummi er svært at nedbryde."

Jeg hæfter mig ved flere ting ved denne del af interviewet. For det første så hæfter jeg mig ved, at pigerne primært associerer spørgs-

mål om bæredygtighed med folks omgang med skrald. Dette kan evt. skyldes et særligt fokus på skrald, der har været indenfor bæredygtighedspædagogik i daginstitutioner og skoler (Jørgensen, Madsen & Læssøe, 2018). Skrald er et oplagt emne at arbejde med, fordi det giver unge mulighed for at handle og ændre vaner i deres eget hverdagsliv (Jørgensen & Madsen, 2020), men den pædagogiske tilgang har også været kritiseret for dens potentielle fokus på adfærdsmodificering (Hedefalk, Almqvist & Östman, 2015; Jørgensen, Madsen & Læssøe, 2018). For det andet så hæfter jeg mig ved de forskellige sociale normer, som diskuteres. Oplagt kan samtalen ses som en social forhandling (Goffman, 1959), hvor pigerne foreslår, afprøver og argumenterer for forskellige normer for acceptabel adfærd. Undervejs bøjes pigernes forskellige holdninger og der opstår en delvis konsensus, som de alle kan acceptere. Dette er tilfældet, når pigerne bliver halvvejs enige om, at det er slemmere at smide store ting ud end små ting, hvorved de undgår at komme til at udpege hinanden som "svin", hvilket er den kategori, som den første pige i dialogen har defineret.

I interviews med elever fra Letland og Litauen er skrald ligeledes et centralt tema og kobles i denne forbindelse også til spørgsmål af både normativ og (selv)kritisk karakter. Eksempelvis fortæller to piger fra Letland om en sketch, de har lavet i forumteater workshoppen, hvor de spiller unge, som "are throwing trash on the grown", hvorefter "two good people tell us that you can't do that." Denne normative fremstilling, hvor det at smide skrald entydigt beskrives som "bad" og det modsatte beskrives som "good" kan skyldes, at jeg som interviewer er mere på distance af pigerne pga. min nationalitet og i tråd hermed opfattes som en autoritet og repræsentant for den normative bæredygtighedsdagsorden på campen. Under alle omstændigheder fremstår diskussionen blandt de danske piger i højere grad som en demokratisk samtale, hvor pigerne er med til at bestemme og tage stilling til acceptable adfærd. Selvbestemmelse og medbestemmelse er vigtige elementer i forhold til handlekompetencer (Schnack, 1993), og pigernes diskussion kan ses som udtryk for praktisering af en sådan kompetence. Men tematikken omkring skrald kobles ikke umiddelbart af de danske piger til større sociale/globale sammenhænge i forhold til eksempelvis (over)forbrug, ulighed eller re-cykling. Efter samtalen om bæredygtighed bevæger interviewet sig imidlertid i en anden retning. Med afsæt i en snak om pigernes møde med eleverne fra de andre lande, begynder vi at tale om forskellige økonomiske betingelser i forskellige lande. Her åbnes op for en refleksiv dialog om komplekse sammenhænge mellem miljørelaterede problematikker og de unges liv.

Modetøj og fattigdom

I interviewet beskriver pigerne, hvorledes de er blevet forberedt af deres pædagoger på mødet med de unge fra de andre lande. Ifølge pigerne har der været særligt fokus på at gøre pigerne bevidste om økonomiske forskelle mellem Danmark og Baltikum og hvorledes de

bør overveje deres adfærd i forhold til denne ulighed. En af pigerne fortæller: "Vi fik at vide, at vi ikke måtte tage for meget mærketøj med og heller ikke tage Louis Vuitton tasker med, fordi de baltiske unge ikke har så mange penge. For så er det lidt som at nedgøre de andre." Fortællingen om de mange Louis Vuitton tasker er finurlig og jeg får aldrig rigtigt afklaret, om det virkelig er hovedparten af de danske piger, der har Louis Vuitton tasker derhjemme. Men forskellen på tøjvaner, synes at være helt reel og have en afgørende betydning for pigerne. En af pigerne fortæller:

Der er rigtigt mange, der går i sådan nogle skinny jeans. Jeg føler, at det er lidt bagud. Sidst da jeg var på tur, lagde jeg mærke til, at de havde stort set det samme tøj på hele ugen. Jeg tænker, at det er fordi, de er lidt fattigere lande. Altså ikke fordi jeg siger, at det er grimt deres tøj. Det er bare ikke så meget som stilen er lige nu i Danmark.

På den ene side indikeres her et verdensbillede, hvor udvikling ses i et dansk perspektiv og hvor andre lande i denne optik kan forekomme at være "bagud". På den anden side udvises en forståelse for, at de baltiske unges betingelser er anderledes end betingelserne for mange danske unge. Og der udvises en respekt for, at man kan klæde sig på, som man vil. Det viser sig også, at de danske piger havde set frem til, at tøj kunne bygge bro mellem dem selv og de baltiske unge. En af pigerne fortæller: "Jeg havde måske håbet, at man kunne have snakket med dem om sådan noget med tøj. For det går vi meget op i. Altså vi står og har tøjkrise oppe på vores værelse hver dag." Med afsæt i fortællingen om deres egne tøjvaner tager beskrivelsen af de baltiske unge en anden drejning. En pige siger:

Jeg havde lidt en forventning om, at de var mere umodne. At de var fjollede. Men sådan er de ikke overhovedet. De tør meget. De er ret modige. De gør hvad de har lyst til. De danser som de vil. De er ligeglade med, hvad andre tænker. Det er fedt, for så tør man også mere selv. I Danmark ville man ikke have turde dette.

På denne måde forandres og nuanceres pigernes beskrivelse af de andre kulturer igennem interviewet. Samtalen om tøj fletter sig sammen med andre tematikker såsom selvstændighed, personlig frihed og kropslig udfoldelse. Pigernes egen optagethed af mode og tøj spejles i de baltiske unge, hvilket fører til nye tanker og potentielle modeller for adfærd og handling. I forhold til bæredygtighed udgør tøjforbrug en væsentlig udfordring på globalt niveau (Jensen & Minter, 2024). Pigernes refleksioner viser, hvorledes optagethed af modetøj og udseende kan skabe mulighed for identifikation og individuelt udtryk, men samtidig kan hæmme modet til at udfolde sig på mere selvstændige måder. Pigernes møde med de baltiske elever giver dem således et nyt blik på, hvilken rolle tøj kan spille, hvilket potentielt kan have en

Pigernes egen optagethed af mode og tøj spejles i de baltiske unge, hvilket fører til nye tanker og potentielle modeller for adfærd og handling

betydning for måden, hvormed pigerne i fremtiden forbruger tøj. Med afsæt i Karsten Schnak's begreb om handlekompetence, kan pigernes refleksioner ses som en emancipatorisk proces, hvor bestemte normer udfordres af nye perspektiver og hvor pigerne opnår en indsigt i eget liv, der potentielt kan føre til nye handlemuligheder. Mødet med de baltiske elever kan være med til at fremme sociologisk fantasi (Mills, 1959) i den forstand, at pigerne overvejer alternative muligheder for adfærd og normer.

I interview med de baltiske elever får jeg ikke en klar fornemmelse af elevernes forventninger vedr. mødet med eleverne fra Danmark. En dreng fra Litauen fortæller mig: "I had not expected that the students from the other countries would be different, course we are all humas." På den ene side er denne udtalelse både sympatisk, rørende og livsklog, men samtidig kan den også fremstå politisk korrekt på en måde, der hæmmer yderligere dialog om emnet. I interview med lettiske piger beskrives de danske drenge som mere "outgoing" og "crazy", fordi de ifølge pigerne kontakter dem på alle mulige måder. Denne beskrivelse af de danske elever går i øvrigt igen i interview med pædagoger og lærere fra de tre forskellige lande. Men temaer vedr. tøj, mode eller materielle goder omtales konsekvent ikke af de baltiske elever. Ligeledes er de baltiske elever ikke optaget af at tale om materielle eller geopolitiske forskelle mellem Danmark og de baltiske lande.

Samlet set kan interviewene med de baltiske elever efterlade et indtryk af, at materielle forskelle for dem er mindre præsentable, synlige eller væsentlige. Som tidligere beskrevet er det dog vigtigt at have øje for, at interview med de baltiske elever er påvirket af sproglige barrierer og muligvis også asymmetrisk magtfordeling. Men ud over dette kan

årsagen være, at de baltiske elever ikke ønsker at fortælle en historie om sig selv som mindre privilegerede. En anden årsag kan være, at de danske elevers fortælling om økonomisk ulighed er forstærket af de forberedende informationer og opfordringer, de har modtaget.

Rejser og vegetarmad

Som beskrevet i indledningen, kan klima-bevidste valg på campen resultere i frustrationer hos nogle unge. Her opstår et sammenstød mellem de unges personlige liv og præferencer på den ene side og hensyn til klima og bæredygtighed på den anden. Sådanne modsætninger træder også frem i forumteater workshoppen, hvor eleverne selv udvikler og diskuterer perspektiver på bæredygtighed. Workshoppen er ledet af den britiske dramapædagog Gill Dowsett, som har arbejdet med drama og forumteater i mere end 50 år. Hun er blandt andet uddannet hos Augusto Boal og i tråd med forumteatrets traditioner har hun et stærkt ønske om, at de unge skal engagere sig i kollektive og demokratiske processer i en form, hvor ærlighed og medmenneskelighed står som centrale værdier (Boal, 2002; Diamond, 2004). Dette gennemstrømmer hele hendes arbejde med de unge, og kan fx identificeres når hun i introduktionen til sin workshop bekendtgør: "I am interested in finding ways of working with people where we can be who we are. Cause who we are is enough. And too often we get told by others that we are not enough. But we are." (forfatterens felt-noter).

I forumteater workshoppen er de unges fortællinger og erfaringer i centrum (Diamond, 2004). Eksempelvis i den velkendte stoleleg, hvor man på skift går ind på midten af gulvet og siger sætninger såsom "vinden blæser for alle dem, som har blåt tøj på", hvorefter alle med

blåt tøj på skal rejse sig fra deres stol og hurtigt finde en anden stol. Øvelsen anvendes til at give de unge mulighed for at dele mere eller mindre personlige ting om sig selv og herefter erfare, at der er ligheder såvel som forskelle imellem os. På en af dagene udvikler denne øvelse sig til at handle om de unges rejseerfaringer, da en dreng siger, "the wind blows for those who have been in Polen". Efterfølgende deler mange af de unge sådanne rejseerfaringer, og det bliver i denne sammenhæng evident, at mange af de baltiske unge ikke har fløjet før og at nogle af dem aldrig har været udenfor de baltiske lande. Dette leder til interessante samtaler, hvor de unge bliver nysgerrige på hinandens kultur og privilegier. Transport bliver også et væsentligt omdrejningspunkt i flere af de forumteater spil, som de unge udvikler og fremviser til den afsluttende præsentation. Her er et eksempel:

På scenen ses en familie ved et bord. Datteren spørger, om de ikke kan gå til fods til skolen. Faren afslår og siger, at han vil køre dem i bil. Datteren argumenterer for, at biler forurener og udleder CO2. Faren siger, at datteren burde have stået tidligere op og at hun kommer for sent, hvis hun går til fods. Datteren bliver sur. Moren holder med faren. Sønnen glatter ud. Osv.

I eksemplet udstilles en række praksisnære dilemmaer og udfordringer. Hvorfor er det egentlig vi anvender bil, hvis vi lige så godt kan gå? Hvis skyld er det egentlig? Hvad kan de unge gøre? Bruger datteren faren som undskyldning? Hun kunne jo blot være stået tidligere op. Samtidig så synliggør diskussionen om transport i teaterworkshoppen økonomisk ulighed og globale forskelle. Disse uligheder understreges yderligere i interview med de baltiske elever, hvor eksempelvis en dreng fra Litauen fortæller: "I don't really go out of my village to other cities, so it's really interesting to meet other people from different countries". Det er helt oplagt, at rejseaktivitet er et væsentligt element i forhold til klima og miljøbelastning (Gössling & Dolnicar, 2023). Samlet set demonstrerer empirien således, hvordan elevernes praksisnære liv, valg, prioriteringer og betingelser perspektiveres via mødet med elever fra andre lande.

Diskussion og konklusion

I forhold til de beskrevne eksempler, ses en bevægelse hos de unge, hvor de undervejs får nye erfaringer, der ændrer og udfordrer deres opfattelser af verden. I eksemplet med skrald og modetøj beskriver de indledningsvist, hvordan de andre unges tøj fremstår forældet. Et sådant blik kan ses som værende udtryk for en etnocentrisme, hvor de unge primært måler andre kulturer ud fra en forestilling om, at deres egen kultur indtager en førerposition (Boysen, 2017). Men med afsæt i nye erfaringer og fælles samtale bliver denne forståelse nuanceret, og forskellige fortolkningsmuligheder kommer til syne. De forskellige tøjvaner bliver ikke alene en refleksion over ulige økonomiske vilkår. Samtalen om modetøj leder ligeledes til selvindsigt i forhold til, hvor-

ledes deres eget fællesskab er centreret omkring afprøvning af tøj. Og i beskrivelsen af de baltiske unge, bliver de optaget af, hvorledes disse unge fremstår mere modige i den forstand, at de synes mindre optaget af eget udsende og fremtoning. Dette tolkes af pigerne som et udtryk for modenhed snarere end det modsatte. En adfærd, der ifølge dem selv inspirerer dem til at være mindre optaget af, hvorledes andre betragter dem. Således udfordres det etnocentriske billede af Danmark som centrum og målestok.

De beskrevne refleksioner forstærkes yderligere i det tredje empiriuddrag, hvor der er fokus på rejse- og transportvaner. At have begrænset erfaring med at rejse, kan i et eurocentrisk lys tolkes som at være "bagud". Men igennem forumteaterets arbejdsprocesser og kritiske dialog bliver dette billede nuanceret. Med afsæt i en diskussion om bæredygtighed bliver det muligvis et fremtidigt ideal at rejse mindre. Det der umiddelbart opfattes som mindre sejt (fx "jeg har aldrig fløjet") kan i et globalt fremtidigt perspektiv opfattes som det modsatte. På denne måde bliver indledende forestillinger om forvaltning af skrald nuanceret og flettet sammen med spørgsmål om sociale hierarkier, økonomisk ulighed og globale forskelle.

Tidligere i artiklen kædede jeg pædagogikken i de internationale camps sammen med dominerende traditioner indenfor bæredygtighedspædagogik med vægt på handlekompetence. Indenfor disse traditioner er der særlig fokus på at undersøge og afdække interessekonflikter og fremme kreativ udvikling af handlemuligheder (Carlson, 2020; Jensen & Schnack, K. 1997, Mogensen & Schnack, 2010). I campen ses, hvordan interessekonflikter bliver nærværende på et personligt niveau og som et dilemma i de unges hverdagsliv. Skal de unge vælge modetøjet, på trods af de miljømæssige implikationer? Og i hvilken grad er en sådan stillingtagen en individuel eller en kollektivt valg? De unge fortæller om, hvorledes modetøj er centrum for deres fælles aktivitet. Vil man komme til at stå uden for fællesskabet, hvis man fravælger modetøj? Eller kan man i pigegruppen beslutte sig for at være fælles om noget andet? På denne måde bliver det evident, hvorledes individuelle valg er forbundet med sociale. Tydeligere interessekonflikter kommer også til syne i forhold til rejse- og transportvaner. Hvis de unge fokuserer på bæredygtighed, skal de måske ændre vaner eller have mod til at udfordre familiens kultur og dermed risikere at såre forældre og søskende. Med afsæt i æstetiske metoder og forumteater teknikker afsøger de unge på tværs af lande forskellige handlemuligheder og løsninger.

De beskrevne eksempler viser, hvorledes der opstår sammenhænge mellem de formelle workshops på campen og de uformelle møder mellem eleverne udenfor workshops. Generelt fremhæves kunst og æstetik i almindelighed, og drama i særdeleshed, som medier hvorigenem der skabes mulighed for utopisk tænkning, sociologisk fantasi og normkritik (Austring & Boysen, 2020a; Biesta, 2017; Thrane & Thrane,

Mode, usikkerhed, krop og sociale identiteter/tilhørsforhold sammenfiltres med politiske holdninger, global ulighed og spørgsmål om bæredygtighed

2019), hvilket som beskrevet kommer til udtryk i drama workshops. Men samtidig så opstår der forbindelser mellem disse workshops og de uformelle møder mellem eleverne, eksempelvis i form af de danske pigers observationer i forhold til økonomiske uligheder. Studier peger på, at uformelle læringsmiljøer giver børn og unge særlige muligheder for at udvikle sig, bl.a. fordi de er til stede i rollen som individer snarere end i rollen som elever og fordi den personlige medindflydelse og de personlige valg derfor er mere dominerende (Petersen, Rose, Damkjær-Ohlsen & Duncan-Bendix, 2023). Da bæredygtighedsproblemstillinger ikke er begrænset til en skolekontekst, men derimod rækker ind i menneskers personlige liv og sfære, synes der at være særlige potentialer forbundet med de kunstbaserede internationale camps, som både giver mulighed for formaliseret undersøgelse af normer, erfaringer og handlingsmuligheder samt erfaringer og handlinger gjort af eleverne i de uformelle møder.

Globale udfordringer er helt centrale i forhold til miljøspørgsmål og dermed også i forhold til bæredygtighedspædagogikken. Inden for disse traditioner er der fokus på global ulighed og globale komplekse mekanismer (Jørgensen, 2020; Lysgaard, 2020). Greg Manion (2015) har argumenteret for, at globale udfordringer må ses tæt sammenvævet med unges lokale liv, hvilket han italesætter med begrebet "glokal pædagogik". Et eksempel på denne type pædagogik kan fx være, at unge undersøger, hvorledes tøj produceres i Tanzania og derefter tager valg i forhold til eget tøjforbrug (Jørgensen, 2020). De internationale camps studeret i denne artikel giver et alternativt bud på, hvordan en "glokal pædagogik" kan udfoldes. Her er det primært økonomiske, kulturelle og geopolitiske forskelle mellem nært beslægtede lande, der er centrum. Til gengæld konfronteres de unge med andre kulturer og

normer i de relationelle møder og samarbejder med unge fra andre lande, hvilket giver mulighedsrum for nyfortolkninger, kritisk stillingtagen og nye rollemodeller.

I forhold til interview med de baltiske unge, kan det være en nærliggende tolkning, at disse unge er mere autoritetstro end de danske unge, der forekommer mere bramfrie og ekstroverte i de baltiske unges, og de voksnes, optik. Et sådant perspektiv kan endda relateres til forskere såsom Geert Hofstede, der argumenterer for at nogle kulturer, såsom den østeuropæiske, er mere præget af tydeligere hierarkier og "power-distance" og hermed efterlader mindre rum til individuelle holdninger og tiltag (Hofstede, Hofstede & Minkov, 2010). Jeg vil dog være betænkelig ved en sådan tolkning. Dels pga. de nævnte metodologiske årsager, hvor jeg som dansk forsker kan fremstå mere tillidsvækkende for de danske unge end for de baltiske. Dels fordi det empiriske materiale også indeholder mange eksempler på baltiske unge, der er ekstroverte og dominerende, eksempelvis de modigt dansende piger. Og dels fordi jeg som dansker kan komme til at reproducere etnocentriske forestillinger, fx i forhold til at udpege danskere som et særligt frit og antiautoritært folkeslag. Når det er sagt, giver de forskellige interview alligevel indblik i forskellige typer af samtaler mellem ung og voksen, der i forskellige grader kan være domineret af politisk korrekthed, magtforhold og voksenperspektiver. På denne måde bliver empirien et eksempel på, hvordan børn/unge kan udtrykke sig meget forskelligt vedr. bæredygtighedsproblemstillinger afhængig af den givne kontekst. Og denne erkendelse understreger, hvorledes bæredygtighedspædagogik udspiller sig i et rum mellem børn og unges levede liv og nogle ydre samfundsmæssige betingelser og behov, hvilket er en velkendt tematik og udfordring indenfor bæredygtighedspædagogik (fx,

Lund, 2020). I tråd med dette demonstrerer empirien, hvor afgørende det er at skabe rum for, at børn og unges stemme og perspektiv kan komme til udtryk, med henblik på at understøtte socialt bæredygtige løsninger og handlinger.

Med afsæt i artiklens empiriske nedslag, eksemplificerer undersøgelsen, hvordan internationale kunst-baserede camps kan fremme unges kritiske refleksioner omkring bæredygtighedsproblemstillinger i og med, at de unge møder andre unge og dermed bliver opmærksomme på globale uligheder og forskellige normer/værdier. Ved at fokusere på de unges egne perspektiver viser undersøgelsen, hvorledes mode, usikker-

hed, krop og sociale identiteter/tilhørsforhold sammenfiltres med politiske holdninger, global ulighed og spørgsmål om bæredygtighed. På denne måde synliggøres dilemmaer, interessekonflikter og potentielle løsninger for de unge deltagere i en camp i Baltikum midt i en verden med stigende tegn på krise.

Funding

Nordplus Junior program, Erasmus+ program og A. P. Møller Fonden.

Litteratur

- Austring, B. D., & Sørensen, M. (2006). *Æstetik og læring: Grundbog i æstetiske læreprocesser*. (1. udg.) Hans Reitzels Forlag. Pædagogisk Bogklub Socialpædagogisk Bibliotek.
- Austring, B. D., Sørensen, P. W. & Boysen, M. S. W. (2024). *Art as a tool – research report*. Professionshøjskolen Absalon.
- Austring, B. D., & Boysen, M. S. W. (2020). Demokratisk dannelse - mellem kunst og pædagogik. *Dansk pædagogisk Tidsskrift*, 2020(2), 81-99.
- Berry, K. (2011). The Ethnographer's Choice: Why Ethnographers do ethnography. *Cultural Studies - Critical Methodologies*, 11(2), 165-177.
- Boysen, M. S. W. (2017). Den pædagogiske tidsrejse – En kvalitativ undersøgelse af pædagogstuderendes læringsudbytte i udlandspraktik. *Forskning i Pædagogers Profession og Uddannelse*, 1(1), 84-100. <https://doi.org/10.7146/fppu.v1i1.26562>
- Biesta, G. J. J. (2017). *Letting art teach*. Artez Press.
- Boal, A. (2002). *Games for actors and non-actors*. Routledge.
- Carlsson, M. & Lysgaard, J. A. (2020). Uddannelse for bæredygtig udvikling – fra politik til praksis. I J. A. Lysgaard & N. J. Jørgensen (red.), *Bæredygtighedens Pædagogik – forskningsperspektiver og eksempler fra praksis* (s. 42-64). Frydenlund Academic.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. SAGE.
- Dalsgaard, J. (red.) (2014). *UNESCO-arbejdet i Danmark 2014 – 2017 - strategi og handlingsplan*. Undervisningsministeriet.
- Diamond, D. (2004). *Practicing democracy: Final report*. Headlines Theatre.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I & Shaw, L. L. (2011). *Writing Ethnographic Fieldnotes*. University of Chicago Press.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219-245.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Grodzinska-Jurczak, M., Bartosiewicz, A. & Twardowska, A. (2003). Evaluating the Impact of a School Waste Education Programme upon Students', Parents' and Teachers' Environmental Knowledge, Attitudes and Behaviour. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 12(2), 106-122. doi:10.1080/10382040308667521
- Gössling, S., & Dolnicar, S. (2023). A review of air travel behavior and climate change. *WIREs Climate Change*, 14(1), e802. <https://doi.org/10.1002/wcc.802>
- Hedefalk, M., Almqvist, J. & Östman, L. (2015). Education for Sustainable Development in Early Childhood Education: A Review of the Research Literature. *Environmental Education Research* 21(7), 916–975. doi:10.1080/13504622.2014.97 1716
- Hohr, H. (1998). *Opplevelse som didaktisk kategori*. NTNU.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: software of the mind*. Mc Graw Hill.
- Holton, J. A. (2007). The coding process and its challenges. I A. Bryant & K. Charmaz (red.), *The SAGE handbook of grounded theory* (s. 265-290). SAGE Publications.
- Illeris, K. (2016). Læring i bæredygtighed – et opgør med konkurrencestaten. I J. Holten-Andersen, M. H. Richter & A. G. C. J. Jensen m.fl. (red.), *Livet efter væksten – samfundsvisioner i en omstillingstid* (s. 71-82). Hovedland.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (red.) (2015). *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv - Interview, observationer og dokumenter*. Hans Reitzels Forlag.
- Jensen, C. L. & Minter, M. (2024). *Hotspotanalyse: Fremme af et klimarigtigt tøjforbrug*. Concito.
- Jensen, B. B. & Schnack, K. (1997). The Action Competence Approach in Environmental Education, *Environmental Education Research*, 3(2).
- Jørgensen, N. J. (2020). Bæredygtighed og global ulighed som pædagogisk udfordring. I A. J. Lysgaard & N. J. Jørgensen (red.), *Bæredygtighedens Pædagogik – forskningsperspektiver og eksempler fra praksis* (s. 159-173). Frydenlund Academic.
- Jørgensen, N. J. & Madsen, K. D. (2020). Pædagogik for bæredygtighed i daginstitutioner – åbninger og dilemmaer, Lysgaard & N. J. Jørgensen (red.), *Bæredygtighedens Pædagogik – forskningsperspektiver og eksempler fra praksis* (s. 193-208). Frydenlund Academic.
- Jørgensen, N. J., Madsen, K. D. & Læssøe, J. (2018). Waste in education: the potential of materiality and practice. *Environmental Educational Research*, 24(6), 807-817.
- Kingsnorth, P. & Hine, D. (2015). *Uncivilisation: The Dark Mountain Manifesto*. The Dark Mountain Project.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Interview - Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*. Hans Reitzels Forlag.
- Lund, B. (2020). Bæredygtighedspædagogik og handlekompetence – et velkommen tilbage til 70'erne? *Forskning og forandring*, 3(2), 47–68. <https://doi.org/10.23865/fof.v3.2433>
- Lysgaard, J. A. & Jørgensen, N. J. (2020). *Bæredygtighedens Pædagogik – forskningsperspektiver og eksempler fra praksis*. Frydenlund Academic.
- Mannion, G. (2015) Towards Glocal Pedagogies: Some risks associated with education for global citizenship and how glocal pedagogies might avoid them. I J. Friedman, V. Haverkate, B. Oomen, E. Park & M. Sklad (red.), *Going Glocal in Higher Education: the theory, teaching and measurement of global citizenship* (s. 19-34). University College Roosevelt.

- Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford University Press, New York.
- Mogensen, F. & Schnack, K. (2010). The action competence approach and the 'new' discourses of education for sustainable development, competence, and quality criteria. *Environmental Education Research*, 16(1), 59-74.
- Petersen, K. E., Rose, P., Damkjær-Ohlsen, S., & Duncan-Bendix, J. (2023). *Pædagogers arbejde med børn og unge i fritidspædagogikken: fritidspædagogikkens betydning for børn og unges trivsel, udvikling og livsmuligheder*. Aarhus Universitet.
- Schnack, K. (1993). Handlekompetence og politisk dannelse. Nogle baggrunde og indledende betragtninger. I B. B. Jensen & K. Schnack (red.), *Handlekompetence som didaktisk begreb* (s. 5-15). Danmarks Lærerhøjskole.
- Simons, H. (2009). *Case study research in practice*. SAGE.
- Sørensen, P. W. (2021). *At lytte til børn: børns publikumstilblivelser i skole, når teatret kommer forbi*. Roskilde Universitet.
- Thrane, L. W., & Thrane, K. J. (2019). Didaktiske refleksioner over børns arbejde med normer: i en pædagogisk-æstetisk kontekst. I M. B. Johansen (red.), *Æstetik og pædagogik* (s. 259-289). Akademisk Forlag.
- Öhman, J. (2008). *Values and Democracy in Education for Sustainable development*. Liber.